

RETORIKKENS LØFTER TIL PSYKOLOGIEN

Der er ingen tvivl om at retorik og psykologi er to fagområder, der har meget at byde hinanden. Som videnskab er psykologien ikke meget mere end hundrede år gammel, men retorikere har af gode grunde altid beskæftiget sig med psykologiske problemstillinger. Historiens måske første psykologiske studie er Artistoteles' affekt-lære i retorikkens anden bog, og i nyere tid har blandt andet skriveforskere hentet stor inspiration i den kognitive psykologi. Psykologiprofessor Peer Mylow fortæller her en historie fra den anden side: Historien om hvordan retorikken i midten af 1980'erne kom til psykologien med løfter, som den ikke kunne indfri, hvorefter den bl.a. andet med inspiration fra Vygotsky og Bakhtin udviklede sig til en - for psykologien - livsfarlig idé om at jeg'et er en 'social konstruktion'.

Af Peer Mylow

"The ancient study of rhetoric can be considered as the forerunner of modern psychology, inasmuch as the rhetoricians were interested in many of the same problems studied by today's psychologists, and especially by social psychologists."

(Billig: *Ideology and Opinions*.

Studies in rhetorical psychology, 1991)

Peer Mylow (født 1936), er professor i pædagogisk psykologi ved Aalborg Universitet. Forskningsmæssigt ligger interesserne inden for kognitiv psykologi med henblik på multimedier og pædagogik. På det seneste har han skrevet kapitlerne "Læring i og om praksis" og "Teorier i og om praksis", i Jens Bjerg (red.): *Pædagogik* (1997). Desuden kapitlet "Interaktiv grafik & lyd" i J. F. Jensen (red.): *Multimedier - en antologi* (1997) og "Værktøj, design og teknologikritik", i B. Fibiger (red.): *Design - antologi* (1997).

Umiddelbart kunne det vække uro, hvis man ville hævde, at retorik er en del af psykologien. I hvert fald, hvis man ved retorik forstår evnen til at overbevise eller snarere overtale andre uden hensyn til den mulige sandhed, som knytter sig til selve sagen. Men alle, der har læst lidt i psykologibøgerne, opdager hurtigt, at noget straks fænger, mens andet kræver opbydelse af stor koncentration for at komme det igennem. I selve fremstillingen spiller det i hvert fald en stor rolle, om forfatteren evner at formulere sig på en overbevisende måde.

Noget tyder på, at der er en sammenhæng mellem det faglige indhold og de mulige måder at fremstille det på. Og man skal heller ikke glemme, at mennesker i almindelighed er interesseret i at gøre sig gældende og argumentere for deres sag. Retorikken er således et lag i den psykologiske teoretiseren og en del af det, teorierne handler om.

Lad os se lidt nærmere på, hvad retorikken kan byde psykologien.

Socialpsykologien som genoplivet retorik

I slutningen af forrige århundrede viklede psykologien sig ud af filosofien og etablerede sig som et videnskabeligt område. Efter tysk model blev der etableret psykologiske laboratorier, hvor man kunne foretage eksperimentelle undersøgelser af sjælelivet. Videnskabeligheden var egentlig en fortsættelse af fysiologernes, især sansefysiologernes undersøgelser og teoridannelser. Andre ting var på vej, men psykologien skulle være en erfaringsbaseret og eksperimentel udforskning af sammenhængen mellem det ydre og det indre. Det kunne være undersøgelser af forholdet mellem en tidligere påvirkning og den aktuelle, hvor for eksempel oplevelsen af en genstands vægt viser sig at være afhængig af den forgående genstands vægt; har man lige båret på noget tungt, er den efterfølgende genstand lettere, end hvis man forud kun har båret på en ganske let genstand. I laboratorierne søgte man efter mønstre og regelmæssigheder, der kunne indvarsle det lovmæssige. Svarende til den ydre påvirknings elementer var der subjektive elementer, der forbandt sig på en måde, der med visse transformationer svarede til de ydre relationer. Psykofysikken leverede resultater, der havde og stadig har stor interesse. Mest kendt er vel decibelkurven, der beskriver forholdet mellem oplevet lydstyrke og det fysiske lydtryk. I den moderne arbejdsmedicin og -psykologi er dette nære studium af miljøets indvirkninger på individets krop og psyke udvidet til at inkludere alle tænkelige faktorer, der kan skabe stress eller nedsat trivsel.

Eksperimenteralpsykologerne holdt sig dog ikke til det iagttagelige og kvantificerbare. I psykofysikken lå allerede et krav om at redegøre for indre fænomener gennem en kontrolleret introspektion. Wilhelm Wundt, der etablerede verdens første psykologiske laboratorium i Leipzig i 1875 (de første studerende kom i 1879), skrev parallelt i ti bind om "folkepsykologi", dvs. om socialpsykologiske emner. Men det var eksperimenteralpsykologien, der i første omgang skød op overalt. Alfred Lehmann havde som så mange andre studeret hos Wundt og grundlagde i 1886 "Psykologisk Laboratorium" i

København. Også han udfoldede sig om kulturelle og samfundsmæssige emner i sine bøger om tro og overtro med videre Psykologien sprang som en gnist til Amerika, hvor den begyndte sin egen udvikling, der fjernede den fra den "kontinentale", trods alt mere filosofisk funderede forskning. Og i Europa modnedes andre former for psykologi, der ligeledes var forberedt i midten af 1800-tallet. Under bevidstheden var der lag eller personlighedsdele, som kun lejlighedsvist kom til udtryk, men som var tilgængelige for eksempel gennem hypnotisk påvirkning. Der var en bevidsthedstærskel, som kunne flytte sig, eller også var det sådan, at bevidsthedsindholdet forsvandt og senere kunne dukke op igen.

Socialpsykologien var således indeholdt i de tidlige bestræbelser på at fundere psykologien videnskabeligt. I Amerika blev den også eksperimentel i form af felt eksperimenter, hvor man studerede fænomener som gruppepres og konkurrence mellem grupper. Det interne liv i grupperne, deres dynamik og struktur, blev kortlagt, og et af de centrale begreber var holdning (attitude), som i høj grad angik forholdet til andre mennesker. Man kunne opfatte det som knuden, der sammenbinder en bestemt opfattelse af et emne, et tilhørende følelsesberedskab og en tilsvarende handletendens. Altså det kognitive, det affektive og det adfærdsmæssige. Personligheden kunne derfor karakteriseres som et system eller netværk af relativt stabile "attitudes", der kom til udtryk på forskellig måde. I nogle tilfælde som fordomme hos "den autoritære personlighed" eller tvivlrådighed hos personer, hvis holdninger viste interne uoverensstemmelser. Tendensen ville være et kognitivt ækvilibrium, der kunne rumme sådanne modsætninger, som at jeg holder af A, der holder af B, som jeg hader. Undersøgelserne af det autoritære, det demokratiske og det laissez-faire-agtige gruppeklimate demonstrerede en sammenhæng mellem disse personlighedstyper. Den autoritære leder inducerede en autoritær omgangsform i gruppen, og dette kunne sætte sig som varige former.

Holdningernes retorik

Denne opfattelse af holdninger er altså baseret på en forholdsvis fast konstellation, der som et automatisk beredskab får personen til at reagere på en bestemt måde. Men den pågældende er lejligheds-

vist nødt til at forklare sig nærmere, at begrunde sine meninger og sin adfærd. Socialpsykologen Michael Billig begyndte så sent som i midten af 1980'erne at gøre opmærksom på, at den enkelte altid befandt sig i en argumentationssammenhæng, hvor forståelsen af et argument altid krævede kendskab til modargumentet. Han var ikke den første, der gjorde sig til talsperson for betydningen af et nærmere studium af positionerne i en argumentativ kontekst, men han havde et specielt bud til psykologien. Selv når han studerede den fascistiske ideologi om konspiration og racemæssige myter hos "National Front" i England, fandt han, at der tydeligvis var tale om en velovervejede kritik af ikke-fascister. Fascisternes tanker var ikke bare noget, der fandt sted inden i deres hoveder. De tilhørte en videre sammenhæng af kritik og udfordringer. Og dette dobbelte tilhørsforhold er ikke forbeholdt sådanne specielle mennesker. "Vore overbevisninger og holdninger forekommer ikke blot i vore hoveder, for de tilhører også en videre social kontekst for kontroverser"¹.

Denne dobbeltlokalisering ses i holdningerne. For en holdning er både noget personligt, som tilhører individet, og en position i en større kontrovers. Selvom den personlige komponent kan være den mest iøjnefaldende, er det åbenlyst, at vore meninger refererer til den sociale sammenhæng. Man tager stilling til noget, der af andre kan vurderes anderledes. I hvert fald, hvis det drejer sig om mere aktuelle emner. I massemedierne er det et hyppigt indslag at spørge tilfældige folk om deres holdning til forskellige politiske eller kulturelle emner, der er oppe i tiden. Som Billig skriver, ville en opinionsundersøger næppe bede nogen tage stilling til denne påstand: "Regnvejr skyldes, at Zeus urinerer gennem en si". Derimod har alle (også i Danmark) en holdning til kongehuset. Han undersøgte, hvordan konversationen forløb i en familie, hvor faderen havde en stærkt negativ holdning til kongehuset som institution, men konen var for og sønnen lidt mere vankelmødig. Den "stærke" holdning, som Billig kalder den, var faktisk den mest produktive. Men den var også bevægelig i den forstand, at faderen kunne anlægge modsatte synspunkter, når diskussionen kom for langt ud til siden. Sønnen kunne levere nogle lidt vage argumenter, som faderen til gengæld kunne tilbagevise eller skærpe.

¹ Billig, "Thinking as arguing", 1986. I: Billig (1991), s. 43.

Bevægeligheden i holdninger er for Billig det mest slående. Han studerede, hvordan holdningen til kongehuset i England ændrede karakter under den franske revolution. Den meget stærke kritik i form af karikaturtegninger og pamfletter svingede efterhånden over til at blive en støtte. Han finder, at det er et generelt træk, at der i holdninger altid ligger en tendens til at tage den andens parti. "Taking the side of the other" viser sig, når den argumentative kontekst ændrer sig. Dette beredskab ligger som et latent lag under de manifesterede holdningsudtryk. Det implicite er som frø (siger han med henvisning til Bacon), der venter på at spire under de rette betingelser.

Omvendt er konteksten af afgørende betydning for den rette forståelse af holdninger og deres argumentative udfoldelse. For at tage et eksempel, har vi biskop Whately, der forfattede en lærebog om retorik. Den var ualmindelig kedelig, men han havde tidligere udsendt en bog, der blev en langt større succes. Den hed "Historisk tvivl i relation til Napoleon Buonoparte" (sådan stavedes Bonaparte) og udkom i 1819. Whatelys tese var, at der ikke er nogen Napoleon. Han var en opfindelse hos de britiske avisere, som - alarmeret over de dalende salgstal - behøvede noget sensationelt for at bedre regnskaberne. Der var jo ikke noget bevis på Napoleons eksistens. Whately havde aldrig set ham, og det havde ingen af dem, han nogensinde havde mødt. Desuden var historierne om Napoleons karriere i sig selv uplausible. Det var absurd at forestille sig, at noget individ kunne have udført alle de gerninger, der blev tillagt Napoleon med en korsikansk oprindelse, der manglede selv rudimenterne af uddannelse og ædel herkomst. Hele historien måtte være opspind. I den næste udgave skrev han et forord, hvori han oplyste, at nogle læsere ikke helt havde begrebet meningen med bogen. Den var klart nok skrevet, men de havde haft en mistanke om, at den ikke var, hvad den gav sig ud for at være. Sagen var den, at Whately var gået til angreb på ateistiske filosoffer, såsom David Hume, der tvivlede på Biblens sandfærdighed. Hvad han ville sige, var, at hvis man startede med at kaste tvivl over de bibelske beretninger om miraklerne, kunne man lige så godt ende med at tvivle om Napoleons eksistens.

Længere fremme i nærværende tekst bringes et interview, der tilsvarende kun har mening i en bestemt kontekst. Men Billig har således ved at ind-

sætte holdningsbegrebet i en retorisk forståelse leveret et bidrag til socialpsykologien, der gør den mere social og mere forbundet med humanvidenskaberne. Den retoriske vending åbner op for videre undersøgelser af psykologiens væsen som akademisk disciplin. Billig henviser til den klassiske retorik som den moderne psykologis forløber og et skatkammer, der i vor moderne tid bør udforskes igen. Psykologien er kommet videre, men den tygger på de samme ting, som Aristoteles og de andre gamle grækere, herunder sofistene i Platons dialoger. For Billig drejer retorikken sig om at tale eller skrive overbevisende - i ældre tid skulle det også være smukt - men der er ingen grund til at frakende indholdet en selvstændig værdi og rolle. Naturligvis implicerer en retorisk analyse, at det anvendte sprog og dets billeddannelser kommer i første række. Men det er ikke alene i verden. Hurtigt har andre dog taget afsæt i Billigs "Studier i retorisk psykologi" og opfattet det retoriske som ren sproglighed. Denne hypostasering kan antage ekstreme former, som vi skal se i det følgende.

Antagelsen om sprogets egenrådige kreativitet har Billig selv forberedt. Som vi så, reviderede han holdningsbegrebet i socialpsykologien ved at placere personen i en argumentativ kontekst. Men der var stadig en central pol placeret i personens indre liv. I samme essay fra 1986, "Thinking as arguing", skrider han tydeligvis over mod en eksklusiv forankring i det ydre, iagttagelige. Dermed infriker han vel også i højere grad sin overskrift. Han kritiserer den opfattelse, at tænkning skulle være en ikke-observerbar proces, der udfolder sig i en mystisk tavshed. Tværtimod. Hvis de indre overvejelser som model har de offentlige argumenter, så observerer vi selve tænkningens struktur, når vi observerer debatten. "Hvis tænkning ikke var observerbar på denne måde, så ville det være umuligt at lære at tænke. Der ville ikke være noget konkret at kopiere, og, som konsekvens, tænkning ville være noget, som forekommer ukontrollabelt, på linie med en knæ-refleks." ²

Disse påstande kan i høj grad diskuteres; både dette, at strukturen er ganske den samme, og at det gælder om at observere og kopiere. Problemet er blevet kaldt "læringsparadokset". Hvordan kan en svagere eller mindre udviklet struktur tilegne sig en mere avanceret struktur? Skal man begribe for eksempel strukturen i et indviklet retorisk mønster,

må der på forhånd i personen være et tanke-mæssigt beredskab med en tilsvarende kompleksitet. Anderledes formuleret: Kan man løfte sig selv ved håret? En benægtelse af påstandene er dog ikke det samme som at benægte, at man med nogen grad af held kan undervise mennesker i kunsten at tænke. Det gjorde de gamle grækere jo, som Billig gør opmærksom på. Han har i hvert fald taget den stilling i debatten, at tænkning er et spørgsmål om internalisering af det interpersonelle. Dette synspunkt radikaliseres af John Shotter, der bl.a. henviser til Billig.

Som et ekko

I den vestlige verden, både i Amerika og Europa, er den russiske psykolog, L. S. Vygotsky, dukket op som en markant skikkelse. Han døde ganske vist allerede i 1934 efter en relativ kort produktiv periode, ca. en halv snes år. Han skrev ivrigt om tænkning, sprog og begrebsdannelse, om menneskets oprindelse og individets udvikling, og kastede sig over forskellige områder inden for psykiatri, pædagogik og kunst. Når han er genopstået, skyldes det også, at han politisk set blev begravet, da Stalin skærpede den ideologiske kontrol. Hans kolleger undlod høfligt at referere til ham, da de arbejdede videre med hans sociohistoriske teoriramme. De udviklede den såkaldte "virksomhedssteori", der ligeledes er på den psykologiske dagsorden i Danmark og den vestlige verden i øvrigt.

Vygotsky var som de andre af datidens sovjetpsykologer særdeles godt orienteret om den vestlige psykologi - en forbindelse, der for en lang periode gik tabt. Han læste og kommenterede flittigt de udenlandske forfattere som baggrund for sin egen søgen efter et psykologisk fundament, der passede med den marxistiske prioritering af det samfundsmæssige som den endelige reference. Man har betvivlet, om hans sociohistoriske eller kulturhistoriske psykologi i egentligste forstand var marxistisk, men det står fast, at han tog udgangspunkt i det interpersonelle, dvs. det sociale i lidt snævrere forstand end det samfundsmæssige. Og hér var hans dialogpartner i høj grad den schweiziske psykolog, Jean Piaget (der i øvrigt også var født i 1896, men levede til 1980). De mødte aldrig hinanden, men Piaget skrev mange år senere et svar på Vygotskys kritik af hans arbejder over børns sprog og tænkning. Piaget var ligeledes en meget produktiv for-

² Billig 1991, side 49.

sker og tænker, og hans tese var dén, at sprog-erhvervelsen hviler på den kognitive kompetence, som barnet udvikler ved at handle i forhold til sine omgivelser. Han studerede sine egne tre børn indgående og gennemførte i årenes løb en næsten uoverskuelig mængde af kvalitativt betonedede undersøgelser af strukturen i børns tænkning. Lidt firkantet kunne man samle hans resultater under mottoet: "Børn (og mennesker i det hele taget) taler, som de har forstand til."

For Vygotsky var sagen nærmest den omvendte: Sproget rummer de begreber, der bliver redskaber i tænkningen. Men det er vigtigt at fastholde, at han ikke afviste Piagets resultater, men overlejrerede dem med en anden internaliseringsteori. Derfor talte han - til stor gene for mange psykologivister og psykologer - om en "naturlig" udviklingslinie og en "kulturel" udviklingslinie i barnet. De "spontane" begreber udvikledes, som Piaget havde beskrevet sagen, men de var et substrat for de "videnskabelige" begreber, som barnet erhvervede via undervisning. Den måske mest berømte af hans formuleringer er den, at hvad der er indre, har engang været ydre. Hvad der var mellem mennesker, bliver til noget inde i mennesket. Men den skal i høj grad tages med et gran salt. For det første er der altså tale om et indre plan, og for det andet er dette plan udformet efter sine egne regler. Man kan altså ikke uden videre - som Billig - hævde, at iagttagelsen af det interpersonelle er det samme som at se tankeprocesserne udfolde sig.

Mennesket som grænsefænomen

En moderne retning inden for samfunds- og humanvidenskaberne er den såkaldte socialkonstruktionisme³. For psykologien er den livsfarlig. Udgangspunktet kan enten være en negering af den hidtidige psykologi på grund af dens substans-tænkning og essentialisme eller en mere glidende annullering af en bestemt teoridannelse ved at udsuge den og derpå vise dens tomhed. For John Shotter (Rom Harré og flere andre) er Vygotsky et velegnet udgangspunkt. Det er ikke på forhånd helt forkert at vælge hans socialt baserede teori, når man vil bevæge sig væk fra individet og se det ude-

fra. Billig viste vejen.

Shotter tager udgangspunkt i den proces, som Vygotsky kaldte "internalisering af højere psykiske funktioner". Men der er behov for en nyfortolkning. Det er ikke sådan, at hvad der først var uden for os simpelthen bliver indkorporeret i os. Heller ikke sådan, som Leontjev hævdede, at der skabes et indre bevidsthedsplan. (Leontjev var en af de ovenfor nævnte kolleger til Vygotsky). Det ville forudsætte, mener Shotter, at "vi alle allerede besad en veludviklet individualitet og kun stod over for opgaven med selv-kontrol"⁴.

Omtalen af "selv-kontrol" henviser til et centralt punkt i Vygotskys psykologi. Under barnets udvikling er erhvervelsen af semiotiske midler, herunder sprog, forudsætningen for selv at kunne styre adfærden. Vi kender alle dette, at binde en knude på lømmetørklædet eller bruge tilsvarende, ydre midler for at huske et eller andet. Sådan fungerer sproget også i begyndelsen. Det er noget ydre, der bidrager til at regulere adfærden. Først er ordene blevet brugt af de voksne, der vil et eller andet med barnet. Dernæst kan barnet sige dem til sig selv som en slags ekko af de voksnes anvisninger. I det videre forløb internaliseres sproget helt og bliver til "indre tale". Det forkortes mere og mere og bliver nærmest en serie prædikater uden subjekter og uden en eksplicit kontekst; dén er jo givet i og med, at det er mig, der tænker. Sproget giver mig autonomi og bevidsthed om mine handlinger, men det har naturligvis også kommunikative funktioner. For internaliseringen startede og foregår stadig med udgangspunkt i det interpersonelle og vender via det intrapersonelle tilbage til dette plan.

Argumentet er lidt dunkelt og ikke så uskyldigt, som det umiddelbart ser ud til. Shotter har givetvis ret i, at internalisering af "højere" begreber eller dannelsen af et bevidsthedsplan forudsætter en vis kognitiv udvikling. Ingen ville gribe til en "tabula rasa"-teori, hvor omverdenen uformidlet indskrives sig, efterhånden som den foreligger (evt. undtagen Billig, der jo kunne iagttage tænkningen). Ved at antage en "veludviklet individualitet" er man jo i gang med at tillægge det enkelte menneske en indre udvikling, som folder sig ud i et bevidsthedsliv. Til dette har man brug for Piagets strukturelle teori eller Vygotskys "naturlige udviklingslinie". Implicit er der altså tale om en afvisning af væsentlige dele af de forudsætninger, Vygotsky byggede

3 Vedr. min brug af denne term frem for 'socialkonstruktivisme': I "An introduction to social constructionism" (Routledge, 1995) skriver Viven Burr: "I shall use the term 'social constructionism' rather than 'constructivism', throughout. (...) [Kenneth] Gergen (...) recommends the use of 'constructionism', since 'constructivism' is sometimes used to refer to Piagetian theory and to a particular kind of perceptual theory, and could cause confusion." (side 2).

4 Shotter 1993, side 62.

på. Men Shotter kan ikke undvære en antagelse om, at noget - et eller andet - finder sted i individet. Det kan godt lære noget, uden at man behøver specificere, hvordan det går for sig. Derfor siger Shotter: "... vi må lære, hvordan vi kan *være* [how to be] passende eftertænksomme og autonome medlemmer af vort samfund, hvordan vi kan se og høre ting, som andre gør (det), hvordan vi kan forbinde vore handlinger til deres ved at handle på en socialt forståelig og legitim måde."⁵ Shotter kalder denne socialisering en ontologisk bestemmelse af individet; implicit til erstatning af Vygotskys epistemologiske udviklingsteori. Derfor kan han hævde, at "folks private 'indre' liv hverken er så privat eller indre eller så logisk eller så systematisk, som det har været antaget." Det indre liv reflekterer de samme etiske og retoriske overvejelser, der påvirker transaktionerne mellem folk, ude i verden. Hermed er tavle-metaforen alligevel dukket op eller blevet tydeligere.

Næste skridt er at placere individet midt i alle disse transaktioner, hvor udtrykkene er til forhandling i en frem-og-tilbage proces, hvor alle tester de andre med henblik på at finde frem til det socialt passende og dermed undgå sanktioner. Med dette "kommunikationsmæssige" syn på os selv, er antagelsen om individer, der besidder en indre suverænitæt, og hver lever deres separate liv, en illusion. Denne opfattelse af "det moderne selv" vedligeholdes fejlagtigt mellem os af visse særlige kommunikationsformer. Som det hedder i en overskrift: Vores "indre" liv er et etisk-retorisk fænomen⁶. Det skal forstås således, at vi er positioner i en diskurs, hvor vi til stadighed er optaget af at adressere andre og svare de andre. Hele tiden må vi fornemme, hvor vi nu er placeret i forhold til det sagte, og prøve med et svar.

Så bringes - efter nogle yderligere skridt ud i diskursen - M. Bakhtin ind i billedet. Han var nogenlunde samtidig med Vygotsky og formulerede sig om sproget, som det bruges og genbruges af det enkelte menneske. Vi er hver især en stemme (voice), der tilegner os de andres ytringer og bruger dem til vor eget formål. Der er tale om forskellige genrer, som det er nyttigt at beherske, men grundlæggende er vi henvist til at tage de andres ord i vor mund og spytte ud med et svar. Derfor er "ytringen den virkelige socialpsykologiske enhed, idet den

markerer grænserne eller gabet i talestrømmen, som flyder mellem forskellige 'stemmer', mellem forskellige 'semantiske positioner', hvadenten det er mellem folk eller inden i dem."⁷ Da ytringerne stort set kun referer til hinanden, skabes den virkelige verden i "ordenes kampzone".

Hermed har Shotter nået sit mål, at skitsere en psykologi, der ikke forudsætter mentale repræsentationer, og ikke forudsætter referencer ud over "de sociale realiteter". For Vygotsky var "tegnet" et psykologisk instrument; for Bakhtin gør den "socio-etiske" natur af disse tegn det umuligt for mig at vide, hvis side "jeg" er på. "Jeg" krydser hele tiden grænsen til den anden: vores "indre liv" foregår på grænsen mellem ytringerne. Jeg er et grænsefænomen!

Som Shotter bemærker, har det været nyttigt at inddrage Bakhtin som supplement til Vygotsky. Dermed introduceres "i moderne psykologi punkter af en helt revolutionerende art, sådanne der komplet ville underminere de aktuelle populære begrebsliggørelser af kognitiv psykologi - så optaget, som den er, med at modellere alle vore såkaldte 'indre mentale processer' på 'uproblematiserede rutineprocesser i informationskommunikation'⁸."

Hvad er hovedindtrykket? Vi nåede til et spændende område, der må kunne tiltrække retorisk interesserede. Måske vil også disse anse socialkonstruktionismen som et grænsefænomen; den atomiserer argumentationen og opløser den i ytringen. Den dominerende metafor er vel strømmen, og Shotter henviser selv til William James, som vi vender tilbage til. Ytringerne bølgler frem og tilbage i en uendelig strøm, men det er ikke som for James bevidsthedens manifestationer. Vi er i et socialt rum, hvor det er menneskene, der sejler på strømmen. De støder ind i hinanden og filtreres sammen, men bæres så videre. Men det er ikke sikkert, at "strømmen" er en god metafor at basere en psykologi på. Det ser vi på i forbindelse med James' bevidsthedsstrøm.

Hvem er Kenneth Gergen?

Ifølge en række bøger og artikler er han en af socialkonstruktionismens ledende teoretikere med henblik på psykologien. Men han er hårdt ramt af teorien. Han fortæller, hvordan han er kommet i

5 Shotter 1993, side 62.

6 Shotter 1993, side 63.

7 Shotter 1993, side 384.

8 Shotter 1993, side 390.

tvivl om, hvem han er. Sådan skal det jo også være, for selvet er højst en gave, som Bakhtin gjorde opmærksom på, og grænserne er jo flydende. Det er dårlig psykologi, skriver Gergen⁹, hvis vi tror, at der er et basalt selv, som vi kan være tro over for.

En aften, da han sad og skrev breve til nære venner, blev han først overrasket, dernæst alarmeret. Når han læste brevene igennem, kunne han se, at de hver især skildrede en helt forskellig person. I ét var han tungsinde og udgød en filosofi om eksistentiel sorg; i et andet var han en glad realist; i et tredje var han en overfladisk spøgeflugt. Og han havde følt sig helt ærlig og autentisk, da han skrev de enkelte breve. Det var ikke for at anlægge en særlig stil eller for at imponere en særlig ven. Alligevel ville en fremmed efter at have læst alle disse breve ikke have nogen som helst idé om, hvem han var. Hvilket brev talte sandt? Var jeg simpelthen en kamæleon, der reflekterede andres syn på mig? Sådan spurgte han sig selv.

Mange andre oplever det direkte. Det kendes fra terapeutiske grupper, og samtidens kritikere argumenterer med, at den hurtige sociale og teknologiske forandring har skabt en identitetskrise. Sådanne kritikere og psykologer arbejder ud fra to forudsætninger: 1) Det er normalt for en person at udvikle en fast og sammenhængende følelse af identitet. 2) Det er godt og sundt for personen - og patologisk ikke at gøre det. Forudsætning nummer ét ligger bag praktisk taget al psykologisk forskning. Og nummer to er i vor kulturelle tradition så massiv, at der ikke stilles spørgsmålstejn ved den. William James sagde, at personen med oplevelsen af et delt selv havde en "syg sjæl"; han skulle ynkes og frelses. Men, siger Gergen, hans egen forskning gennem årene har vist, at begge forudsætninger må betvivles.

William James havde dog ret, når han mente, at ens nærmeste venner former ens identitet. Man har forskellige sociale selv'er. I et eksperiment blev en række college-kvinder interviewet. Der var forskellige spørgsmål om deres baggrund og så 60 om, hvordan de så sig selv. Hver gang den adspurgte gav et svar, som var mere positivt end normen, viste interviewerens små tegn på anerkendelse: nikken, smil eller lejlighedsvis udtalt samtykke. Omvendt, når der var tale om negative selv-vurderinger. Det blev klart for kvinderne, at interviewerens havde et meget positivt billede af dem. Resultatet var, at

deres selv-vurderinger blev stadig mere positive. Der var en signifikant forskel i relation til kontrolgruppen, som ikke fik nogen feedback. Bagefter spurgte forsøgslederen dem om deres private oplevelser, som ikke ville komme til interviewerens kundskab. Samme billede viste sig. Én af dem for eksempel tilbragte resten af dagen med at fløjte og synge.

I et andet forsøg viste det sig, at deltagernes oplevelse af sig selv i høj grad blev påvirket af tilstedeværelsen af en bestemt type, som forsøgslederen havde betalt for at klæde og opføre sig på en bestemt måde. Den storskriddende type fik tilsyneladende de andre til at sige til sig selv: Du syntes, du er så god; men jeg er nu heller ikke så dårlig. Omvendt med den flæbende type: Jeg véd, hvad du mener, og jeg har også selv problemer.

Vi har altså mange selv'er eller masker, der hænger sammen med vore motiver i den aktuelle situation. Alligevel vil Gergen ikke påstå, at der ikke kan være nogle centrale tendenser i ens oplevelse af sig selv. Igen og igen lærer vi, at vi er maskulin eller feminin. Nogle bliver trænet i, at de er mindre værd eller mere værd end andre. Men vi har lagt for stor vægt på disse faste definitioner.

I rigdommen af menneskelige relationer modtager vi mange signaler om, hvem vi er. Hele tiden lærer vi noget nyt, og vi skal ikke spørge: Hvordan kan jeg både være X og Y? Det relevante spørgsmål er: Hvad får mig til at være X på dette tidspunkt? Det er snarere et problem, hvis vi bliver for fikserede. Vi søger frelse i intime relationer, men det er et falsk håb, baseret på vestens romantiske myter.

I begyndelsen er der vækst i det personlige værd, men erfaringerne med unge, gifte folk viste Gergen, at denne myte hurtigt døde. Et deprimerende billede opstod. Men vi kan vende det om. Brug ærlig kommunikation: Sådan oplever jeg dig nu! Sæt dig fri og spil alle mulige roller. Masken er ikke noget overfladisk, den er et middel til at realisere vore potentialer.

Alligevel lidt foruroligende, dette at vi ikke har noget egentligt selv, bortset fra nogle indlærte kønsmønstre og lignende. Gergen hæfter sig ikke så meget ved sprogets egen virksomhed, men hvad er "det", som vil aktualisere sig selv. I anden sammenhæng har Gergen skrevet om den socialkonstruktivistiske bevægelse, som bør erobre de akademiske institutioner og fylde tidsskrifterne. Han

9 1972.

taler magtens sprog, men kan vi være trygge ved alle disse masker? Er livet andet end et karneval? Vi må spørge os for hos én, der tænker lidt bredere.

Var det hr. Lemke? - et interview

Hr. Lemke, De er jo kendt for et stærkt politisk engagement. Deres seneste bog, "Textual politics", rummer en udførlig og personlig kritik af den vesteuropæiske tænkemåde, som stadig er grundlaget for den dominerende kultur i USA. Hvad er det egentlig, der er så galt?

Det er individualismen og demokratiet, som begge dele er en trussel mod det anderledes, alle de marginaliserede grupper, såsom kvinder, ikke-hvide og forskellige etniske grupper, de gamle og især børnene og de unge. Demokrati handler om forskelle og skaber forskelle. Der dannes grupper, som ekskluderer og kun inkluderer personer, der tænker som dem selv. Man er enten det ene sted eller det andet. Og tænk på, hvordan demokratiet blev dannet. Det var et selvbevidst borgerskab i Vesteuropa, der ville sikre deres rettigheder over for adlen og kleresiet. I begyndelsen var det kun mænd og blandt dem kun de besiddende, der talte med. Senere kom andre med. Men for at tilhøre de politiske organer må du tænke som den dominerende kaste, dvs. som en midaldrende mand, der kommer fra den øvre middelklasse i Nordeuropa.

Men demokratiet i vore dage stiller jo alle lige og forkaster censur!

Du har adgang som individ og er lige med andre som individ. Du er fri, men kun inden for de love, der er skabt af dem med magt og ressourcer til at bruge dem i egen interesse. Du har ret til retfærdighed, men inden for de samme love. Demokratiet opløser den sociale orden i et sæt af uafhængige, autonome, lige individer uden hensyn til de samfund, gennem hvilke individer konstruerer deres identiteter, lærer deres overbevisninger og værdier, eller har adgang til magt og ressour-

cer gennem deres sociale netværk. Den demokratiske diskurs er fundamentalt mod fællesskaber, dvs. anti-kommunitaristisk, og mod forskellighed, dvs. mod diversitet. Demokratiet hviler på fælles overbevisninger, fælles værdier. Men de er der kun, hvis man definerer de kulturelle formationer og praksisfællesskaberne som interessegrupper. Og man skal tvangsmæssigt være det ene eller det andet, enten kristen eller buddistisk, mand eller kvinde, ung eller gammel, euro- eller afrocentret. Men det er jo ikke noget, vi er, det er noget vi gør. For et samfund er ikke defineret ved enhed, ved solidaritet eller fælles tro og værdier. Vi kan alle optræde i praksisser, der gensidigt udelukker hinanden. Hvad der skaber et samfund, er ikke homogenitet eller fælles praksis; det er organiseret heterogenitet og systematisk artikulation af forskelle. Lighed i et demokratisk samfund består i at have ret til at undertrykke andre og evne til at acceptere denne undertrykkelse uden at vide det. Dette er ideologi i egentligste forstand.

Problemet er åbenbart, at vi lægger så stor vægt på individet. Opfatter De ikke Dem selv som noget meget individuelt?

Som jeg skriver i min bog, er jeg næsten midaldrende og fik en liberal, eurocentrisk uddannelse og en doktorgrad i teoretisk fysik. Min familiemæssige baggrund er vest- og centraleuropæisk, der er såmænd danske aner blandt mine bedsteforældre. Religiøst set var den en usædvanlig blanding af det jødiske og det kristne, uden at det dog spillede nogen stor rolle. Min personlige tro er abstrakt og idosynkratisk, delvist et produkt af spirituelle erfaringer på første hånd.

Jeg blev opdraget som heteroseksuel, men har aldrig identificeret mig stærkt med maskulinitet. Heller ikke på dette område har jeg set verden fra ét synspunkt. Og selv om jeg er fulltidsprofessor i pædagogik på et stor universitet i New York, har jeg kun ringe del i magten. Bortset fra nogle specialiserede, akademiske selskaber, hvor jeg nyder en vis respekt, men det giver mig den fordel, at jeg kan betragte magtmenneskene udefra. Jeg

kan studere deres teknologiske og bureaukratiske diskurser.

I vore dage er det almindeligt, at humanister vil bag om teksten, så at sige - de vil se, hvordan den er konstrueret. Først skiller de den ad, det kaldes dekonstruktion, og så ser de efter, om der på denne måde kommer en mening frem. Det er aldrig, hvad forfatteren eller læseren troede.

Min metode er "social semiotik", som lægger vægt på betydningsdannelse i en social sammenhæng. Det væsentlige er, hvad folk gør, når de skaber nye betydninger eller forholder sig til dem, der er. Social semiotik er en påmindelse om, at analyser af mening ikke bør adskilles fra de sociale, historiske, kulturelle eller politiske dimensioner i samfundene. Og lad mig straks forebygge en misforståelse. Mange mennesker har lært en social vane, en særlig form for diskurs, når de taler om mening. Den tager kun den individuelle organisme eller den individuelle psyke i betragtning. Men mentalistiske diskurser skaber et separat mentalt område og lokaliserer meningsdannelsen i nogle indre processer. Det er ikke særlig nyttigt. Så er vi jo langt væk fra de politiske og andre samfundsmæssige dimensioner af de meninger, vi danner. Det er en social proces, et system af sammenhængende praksisser, det er gerningerne, som betyder noget - ikke de individuelle sjæle. Det minder mig om en sammenhæng, som blev brudt af Descartes. Nu er sjæl ganske vist blevet til psyke og det legemlige til en organisme, men det er på tide at genetablere den indre forbindelse. De sociale meningsdannende praksisser har også en materiel side. Diskurserne er nok sociale, men de er en del af et fysisk økosystem. Kulturen eller samfundene kan ses som socioøkologiske systemer, og det er vigtigt ikke at glemme, at vi lever i en natur og i det hele taget en verden, der er mere rummelig end den symboliske udveksling mellem mennesker. Det er en længere historie, men jeg begynder såmænd med det mest simple i verden, såsom elektroner, og ender med det mest omfattende, som er kludetæppet af økosystemer - nogen

har talt om verden som en åndende organisme, en Gaia.

Så er det jo en smal sag at komme uden om det med individet, der har generet den kulturelle og politiske udvikling så meget!

Desværre, det er meget akut. Den almindelige dagligdags opfattelse af subjektet, som noget der tænker, forestiller sig et eller andet, skriver, læser og fortolker, er massivt rodfæstet. Helt fundamentalt tror jeg, at den klassiske, modernistiske opfattelse af det menneskelige individ sammenblender en masse, som forskellige videnskabelige diskurser sætter os i stand til at adskille. Man sammenblender en fysisk-biologisk opfattelse med en social, kulturel opfattelse af den individuelle person, den sociale aktør eller "persona". Den biologiske organisme og den sociale persona er helt forskellige sociale konstruktioner. Lad os slippe af med den traditionelle metafysiske opfattelse, at der findes et enkelt "real objekt", som disse diskurser refererer til eller indvirker på. Så kan vi lettere se, at der er forskel på en biologisk organisme, en psykologisk personlighed, den sociale persona og subjektiv identitet eller en psykosocial aktør. Disse områder dækker ikke hinanden. Sagen er klar nok, hvis vi tager det stykvis. Argumentationen er i orden. Det handler om kemiske processer og komplekse feedback-systemer.

Men kommer vi ikke lidt for langt ud, hvis vi skal til at starte med Adam og Eva?

De har intet med sagen at gøre. Vi skal se på en celle og dens gennemtrængelige membran. Jeg fortalte jo, at vi både er fysiske og semiotiske systemer. Hvad det gælder om, er at undgå, at vi havner i individet. Det klares hen ad vejen, som vi skal se. Vi når på en måde slet ikke frem til det; det er overflødigt i den store sammenhæng. Det giver sig af sig selv - eller rettere sagt, det bliver uinteressant, hvis vi griber det an på den rigtige måde. Derfor starter vi i det helt små og ender i noget, der er så stort, at vi ikke véd,

hvad det er. På alle planer, undtagen det socioøkologiske, må vi have fat i termodynamikkens anden lov. Som jeg har vist i en tidligere bog, som hedder "Talking Science", sigter undervisningen i naturfagene ikke just mod en bred forståelse af fysik og kemi. Eleverne gør tit oprør, men paradoksalt nok i retning af at undgå undervisning eller at fastholde læreren i en diskurs, der i sin upersonlige og monologiske form er dem uvedkommende. De lærer i øvrigt bedre på egen hånd, og de skal nok søge de råd, de behøver. Indtil videre er de berøvet alle rettigheder, og flertallet yder modstand ved at sabotere lærerens velmente undervisning, som i virkeligheden retter sig mod den kommende elite. Det har den franske kultursociolog, Pierre Bourdieu, også vist.

Mange af os har nok gjort for meget oprør mod den velmente undervisning, og vi skal vel ikke ligefrem have fat i universets begyndelse for at analysere diskurser!

Vi skal vide, at alt har en historie. Men ikke alt bærer en historie. Jeg har omtalt de elementære partikler, der blev skabt efter "the Big Bang". Ingen kan se forskel på dem, men så snart vi kommer til det biologiske, er der mere hold i at tale om noget individuelt. En organisme har en grænse, en membran, der tillader en bestemt udveksling mellem det indre og dets omverden. Og det er hér, vi møder det mærkelige fænomen, at organismen tilsyneladende trodser den termodynamiske lov, der siger, at al energi vil udjævne sig. I sig har den tværtimod en orden og en portion energi, der tenderer mod at blive større. På et tidspunkt går det den anden vej; energien strømmer væk og den indre orden opløses i det rene råddenskab. Nu er vi ved sagens kerne: En organisme er afgrænset på en bestemt måde, og det er os, der gør det. Vi ser den i en større helhed og lægger et snit. Men det kan gøres på mange måder. Kirurgen betragter kroppen på én måde, men jurister ser helt anderledes på det. Politiske rettigheder tilhører et subjekt i juridisk forstand, men det er ikke nødvendigvis en biologisk krop. Faktisk er den organismiske

krop, som den franske filosof Michel Foucault viste, et resultat af behovet for ved hjælp af socialteknologi at fastholde magten over masserne. Og det fremstormende borgerskab ville knytte ejendom og besiddelse til dem selv som personer.

Foucault ser jo psykoanalysen som et tydeligt eksempel på denne ubændige trang til at trænge ind og erobre individet. Men Sigmund Freud var jo optaget af den tanke, at såkaldt hysteri og neuroser havde en symbolsk side.

Hvad han opdagede, var den måde, vi ubevidst tillægger de enkelte kropsdele betydning. Betydningsdannelsen skaber en semiotisk krop. Det er slet ikke det samme som kirurgens krop. Vi lægger mening ind i anatomiske træk og taler om mimik, måder at bevæge sig på, toneleje mv. Vi læser kroppe og ser ansigtsudtryk, holdninger og typer. Den samme anatomiske krop kan i tidens løb bære ganske forskellige semiotiske kroppe. Barnet og senere oldingen har i hvert meget forskellige kroppe, også biologisk hvor næsten alt er skiftet ud. Vi ser allerede nu, at individet kan konstrueres på meget forskellig måde; det er ikke noget entydigt begreb.

Ja, mennesker ændrer sig, men de er vel i en vis forstand de samme alligevel?

Hvis vi nu vender os mod det biografiske individ, har vi fat i noget mere varigt. Dets biologiske og semiotiske krop kan ændre sig, og i sidstnævnte tilfælde taler vi om faser eller stadier i livet. Det biografiske individ er i virkeligheden et specialtilfælde af den sociale type eller det sociale individ. Man skal meget tæt på for at kunne skelne. Tag eksemplet med en dobbeltgænger. Den biologiske og den semiotiske krop ser ens ud; de er i rollemæssig henseende de samme sociale individer. Hvad der skiller, er den langsigtede biografi, og selv hér kan der bluffes.

Tilbage bliver vel, at de føler sig forskellige og tænker forskelligt?

Vores personlige identitet er konstrueret

ved, at vi sætter visse mønstre i forgrunden. Det er vores "indre dialog" og følelser, som vi har lært at skelne fra "ydre" begivenheder. Alt dette skifter jo fra kultur til kultur og mellem aldersgrupper eller de forskellige køn og socialklasser. Selve den opfattelse, at vi perciperer, erfarer, vil noget, er handlende egoer, at vi har en psyke, følelser, behov, erindringer mv. er en konstruktion ud af de semiotiske ressourcer, der er for hånden.

Sagt lidt mere teknisk: Hvad vi i vor kultur lærer at kalde vor egen psyke, vores subjektive oplevelse af erfaring og at være til, er en projektion ned på et komplekst, interaktivt, selv-organiserende system bestående af en organisme-i-dens-omgivelser ved hjælp af en kulturel model for, hvad det vil sige at tænke om os selv i overensstemmelse med et samfunds syn på dette at være menneske.

Så må psykologien gribe sagen an på en lidt anden måde end den traditionelle?

Social semiotik udelukker et område for psykologien. Ikke bare kognitiv psykologi, men også følelseslivets psykologi, såsom dybdepsykologi og klinisk psykologi.

Kognitive processer er jo en semiotisk praksis, der er legemliggjort i en socialt konstrueret subjektivitet. Vi "tænker" i de samme ord og i det samme register som det sprog, vi taler. Der er ingen autonom semantik for tanker, ingen separat "lingua mentis" uden for det socialt meningsfulde. De "indre" former kan nogen gange være specialiserede, men de er del af det samme totale system af meningsfuld praksis.

Men det kan måske diskuteres, for mange psykologer og filosoffer har regnet med et indre liv, altså noget privat, der var helt anderledes end den måde, man udtrykker sig på.

Hvad jeg netop sagde, har jeg skrevet i min bog. Hvis vi ikke fatter enheden af det "indre" og det "ydre", kommer vi ingen vegne. Vi tænker også nonverbalt med de forhåndenværende semiotiske ressourcer. Min kritik gælder tanken om individet som en enhed. Lad os tage et eksempel, der afgør sagen.

Multiple personligheder kendes fra mange beskrivelser. I samme biologiske krop kan der oven i købet være personer af forskelligt køn. Det var ikke tilfældet med Dr. Jekyll og Mr. Hyde, men de var som nat og dag. Omvendt viser tilfældet med enæggede tvillinger, at den samme biografiske person i høj grad kan være fordelt på to biologiske kroppe.

Når det gælder kønethed, ser vi en helt slående modsigelse. Den biologiske diskurs opregner to køn, men der er jo mellemformer og overgangsformer, som skyldes en anden kromosombesætning. Så er der de transseksuelle. De er sædvanligvis ikke homoseksuelle i traditionel forstand; de foretrækker ofte en partner af modsat kønsidentitet. Hvis nu en mand-i-en-kvindekrop foretrækker kvinder, er "han" så heteroseksuel, eller er "hun" lesbisk? Utilstrækkeligheden i den herskende ideologi er klar nok. Der er dusinvis af kønsidentiteter og kombinationer mellem dem, ligesom der er adskillige biologiske køn.

I den store sammenhæng er variationer og afvigelser vel ikke tegn på, at individet som sådant ikke eksisterer. Snarere modsat!

Vi skal have fat i de forskellige niveauer. Det er nyttigt at konstruere et hierarki af former fra atomerne til samlingen af økosystemer, der udgør verden. Jo længere op vi kommer fra de elementære partikler via simple livsformer til økosystemer, såsom en sø eller en tornado, des flere specifikationer skal der til.

Går vi fra systemer af celler til systemer af biologiske og semiotiske kroppe og videre til økosociale systemer såsom en by, skal der stadig flere særlige træk med i beskrivelsen. Vi slutter dog med en beskrivelse af den semiotiske virksomhed, altså hvad vi gør i en social sammenhæng. Menneskesystemet er det inderste system, hvad der ikke er så mærkeligt, for vi har selv konstrueret det ud fra vores synspunkt. Og det fortæller meget om os, bl.a. at vi ikke er defineret som en samling individer. Det er en kompleks selv-organiserende proces, hvori individerne dannes og defineres. De dannes gennem deres gøren,

deres semiotiske virksomhed. Hermed har vi opløst det paradoks, som kaldes "subjektets problem": Vi har et aktivt, kreativt subjekt, som konstruerer meninger, samtidig med at dette subjekt selv er en social konstruktion.

Immervæk er der altså individer, og De startede med en ret personlig beskrivelse, som ...

Ser De ikke, at det var et falsum. "Jeg" skildrede derved subjektets problem, og nu er det løst, "jeg" er (op)løst. Det var Deres konstruktion, for at "De" kunne få lidt hjælp til det almindelige selvbedrag. Der var ikke nogen hjemme, vel?

Psykologiske konstruktioner

Efter dette kan man jo tvivle på, om Lemke i det hele taget eksisterer. Rent empirisk kunne det undersøges ved henvendelse til bogforlaget for at se, om der var tale om et pseudonym, og om der betales royalté til dette navn. I nærværende sammenhæng er han stort set en konstruktion, en social type, som han kalder folk, der er bundet til en bestemt fremtræden. Nok lidt ekstrem ved at drive et så farligt spil med sproget, at det æder ham til sidst. Med nogle moderationer havde vi haft ham endnu som troværdig figur.

Måske skulle vi snarere sige det sådan, at lidt mere vovmod og dristighed havde afværget den endelige kollaps. For at undgå den cartesiske dualisme indfører han en hel serie, der endvidere ikke har nogen koglekirtel.

Det hjælper ikke at presse disse lag sammen i et fysiosociosystem, som var individet en rullepølse. Den er og forbliver død.

Psykoanalysen

Lidt mere gracios og artikuleret er Sigmund Freuds metafor, når han ligner individet ved en gammel by. Lad os forestille os, at Rom ikke er en bosættelse men en psykisk størrelse med en tilsvarende lang og righoldig fortid - dvs. en størrelse, hvor intet, der har fået eksistens, er forsvundet, og alle de tidligere udviklingsfaser forstætter med at eksistere ved siden af de seneste. Dette smukke billede findes - paradoksalt nok - i "Kulturens byrde"¹⁰. Når man

læser lidt videre i Freuds skrifter, bliver man klar over, at kultur betyder indskrænkninger i driftslivet og dermed en mere eller mindre manifest neurotisk struktur hos alle civiliserede mennesker. Det er kun graden, der gør en forskel. Utilsigtet, sandsynligvis, illustrerer han den tese, at mennesket er koloniseret, så det har samme struktur som den undertrykkende magt. Og han var heller ikke fremmed for den tanke, at ontogenesen rekapitulerer fylogenesen (individet udvikler sig ligesom arten). Vi er dømt til at gentage nogle af de samme mønstre - i opgøret med (ur)faderen, for eksempel, som det sker via ødipuskomplekset.

Han var i det hele taget flittig i sin brug af metaforer. I den første bog, hvor han fremstiller sin psykoanalytiske teori, "Drømmetydning" fra 1900, lignes det psykiske system ved en kikkert, hvori der nødvendigvis dannes et virtuelt billede. Mellem objektivet og okularet skærer strålerne hinanden, således at der kunne opfanges et billedlag under det synlige.

Der er "noget" mellem det objektivt fysiske, hjernen, og det oplevede, bevidstheden. Når dette hverken er i modsætning til bevidstheden eller det samme som bevidstheden, er det u-bevidst. Det er psykisk, men uden for rækkevidde, selv for den gængse akademiske psykologi. Men erfaringen viser jo, at "noget" nok kan være uden for bevidstheden og alligevel være tilgængeligt. Hvis dét, der dukker op, er alt for smerteligt og uacceptabelt, vises det efter bedste evne bort; bare ved et mindste tegn på dets fremtræden. Freud sammenlignede bevidstheden med en fyrste, der giver audiens. I dette klare lys, skal alt gå ordentligt for sig. Derfor er der et modtagenværelse, hvor gæsterne bliver set an. Kun dem, der kan anses for at være passende, får adgang til det højeste niveau. Andetsteds bliver det til en censur, der sikrer mod anstødelige og perverse tanker.

Pointen er, at det er individet selv, der aktivt gennem fortrængninger og andre forsvarsmekanismer holder orden i sit eget hus eller i sin egen indre by. Det koloniserer sig selv som svar på den tvang, der på samfundets vegne udøves gennem familien. Byen er ikke den himmelske stad i al sin renhed; den rummer alskens utugt og dertil streng ordenshåndhævelse, hvor det er muligt. Og den har domstole, hvor det for jeg'et gælder om at have en god samvittighed, når myndighederne, over-jeg'et, anklager de subversive kræfter, det'et. Med "det"

10 1930.

menes naturligvis dét, hvorom man intet rigtigt véd og derfor ikke kan sige noget særligt om. Den slags ting er en type som Lemke befriet for.

Selvom alle disse metaforer kan virke besnærende, skal der mere til. Soyland har i sin bog, "Psychology as metaphor" fra 1994, vist, at Freud var en mester i retorik. Han ville indføre noget, som var aldeles nyt og derfor kunne vække skepsis. I sine "Forelæsninger til indføring i psykoanalysen" fra 1917 leverer han et frontalt angreb på tilhørernes medbragte vantro. Han siger:

Mine damer og herrer! Jeg ved ikke, hvor meget hver især af Dem fra Deres læsning eller på anden måde véd om psykoanalysen. Da jeg har bekendtgjort disse forelæsninger som en 'elementær indføring i psykoanalysen', er jeg imidlertid forpligtet til at tale, som om De intet ved og har brug for begynderundervisning deri.

Jeg tør dog forudsætte, at De ved: at psykoanalysen er en metode, ved hvilken man behandler patienter med nervøse lidelser lægeligt ... [Freud karakteriserer så forskellen mellem en 'medicinsk teknik' og en 'psykoanalytisk behandling', hvor vanskelighederne ved sidstnævnte tydeligt understreges] ... Jeg beder Dem nu om ikke at være vrede på mig, fordi jeg i første omgang behandler Dem på samme måde som disse neurotiske patienter. Jeg fraråder Dem i grunden at høre flere forelæsninger af mig.¹¹

Tilhørerne defineres som en forsamling, der ikke véd noget om psykoanalysen, ud over at det drejer sig om en lægelig behandling. Freud var selv læge, så det er uproblematisk at inddrage det nye område og ved hjælp af en særlig betegnelse adskille det fra de mere kendte former. Inden for lægekunsten skelner han derfor straks mellem "en ny lægelig teknik" og "psykoanalytisk behandling". Grænsedragning eller distinktion mellem to kvalitativt forskellige områder i den (for tilhørerne) samme helhed er det første retoriske middel. Den lægelige autoritet overføres automatisk til psykoanalysen. Næste skridt er en retorisk manøvre, som Soyland kalder indrullering (enrolment). Man kunne også tale om indforskrivning, der bliver til en indskrivning i foredraget eller teksten. Hér viser Freud sit

mesterskab.

Allerede fra starten i sin første forelæsning er han nødt til at betragte tilhørerne på en bestemt måde, så de kan forstå, hvad han vil fortælle om. De er jo stort set novicer og skal nærme sig noget ganske nyt på det lægelige område. Midlet kunne være at sige: forestil dig, at du var i dén situation, eller at du selv havde behov for hjælp! Pædagogisk set har man dermed åbnet en kanal, der er langt bredere end det blot intellektuelle, hvis det lykkes. De kære "damer og herrer" er ligesom neurotikerne, og behandlingen følger heraf. Men den er ikke så lige til. Han vil ikke bagatellisere problemerne, som man ofte gør ved andre nye lægelige teknikker. Hér er man oftest meget optimistisk.

Tager vi derimod en neurotiker i psykoanalytisk behandling, bærer vi os anderledes ad. Vi forklarer ham om metodens vanskeligheder, dens langvarighed, de anstrengelser og ofre, den koster, og med hensyn til resultatet siger vi, at vi ikke med sikkerhed kan love patienten et sådant - det afhænger af hans adfærd, hans forståelse, villighed til at efterkomme anvisninger og hans udholdenhed. Vi har naturligvis gode motiver til en tilsyneladende så urigtig adfærd, og disse vil De måske ved senere lejlighed lære at kende.

Når han lige efter denne skildring beder tilhørerne betragte sig selv som neurotikere, er det temmelig dristigt, men han har jo gode motiver, og de skal derfor ikke være vrede på ham. På denne måde har han koblet behandling og undervisning eller mission så tæt, at tilhørerne må se, at det er i deres egen interesse at følge hans anvisninger. Og nu sætter han sagen lige på spidsen: "Jeg fraråder Dem i grunden at høre flere forelæsninger af mig."! Når en lægelig autoritet siger sådan, er der grund til at lytte. Hvad er meningen? Problemet ligger hos "neurotikerne".

Jeg vil vise Dem, hvordan hele retningen i Deres hidtidige uddannelse og alle Deres tænkevaner uundgåeligt har måttet gøre Dem til modstandere af psykoanalysen, og hvor meget De må overvinde hos Dem selv, hvis De skal overvinde denne instinktive modstand.

Med ét slag er alle indvendinger fejtet af bordet.

11 Boisons oversættelse fra 1958, side 19, Reitzels Forlag..

Skepsis og tvivl er et produkt af retningen i deres livshistorie; den har låst dem fast i bestemte tænkevaner. De gør modstand, men Freud har et nyt lægeligt middel, der viser, hvordan det hænger sammen. Jo mere, de stritter imod, des større er behovet for behandling. Skulle der være problemer med teorien, er de uden for tilhørernes rækkevidde. Blot at antyde noget sådant er et symptom, der eksemplificerer psykoanalysen og dens berettigelse. De er neurotiske patienter, der mangler selvindsigt og derfor må igennem "de anstrengelser og ofre", det kan koste at følge Freud i hans nye lære.

Han tager endnu et dristigt skridt. I løbet af de første minutter advarer han også den enkelte tilhører mod at indtræde i et varigt forhold til psykoanalysen. Han "vil ikke blot fraråde ham det, men direkte advare mod noget sådant". Som forholdene er, vil den pågældende ødelægge alle sine muligheder på et universitet. Og "hvis han går ud i livet som praktiserende læge, vil han møde et samfund, der ikke forstår hans bestræbelser, men betragter ham mistroisk og fjendtligt og slipper alle de onde ånder, som lurer i dette samfund, løs på ham". Han lokker og pisker sine tilhørere. "Der findes på den anden side altid mange mennesker, der trods sådanne ubehageligheder tiltrækkes af noget, der kan udvide deres erkendelse". Angsten og spændingen gives en retning for dem, der ikke vil fremstå som dumme, eller som i det mindste er erkendelsessøgende. "Hvis nogen af Dem skulle tilhøre denne kategori og vil sætte sig ud over mine advarsler og indfinde sig her næste gang, skal De være velkomne."

Kritik er en følge af modvilje. Freud ridser i den første forelæsning to grundforudsætninger op. Psykoanalysen "må hævde, at der findes ubevidst tænken og ubevidst villen". Dermed rager han uklar med den akademiske psykologi. At det sjælelige er det bevidste, er en fordom. Den "afgørende nyorientering i verden og videnskaben forkyndes med antagelsen af ubevidste sjæleprocesser". Dertil kommer, at "sexualimpulserne spiller en betydelig rolle"; de lader sig dårligt tæmme. De sublimeres og rettes derved mod højere, ikke-sekuelle formål. Det er nyttigt og samtidig risikabelt. "Samfundet anser en tilfredsstillelse af sexualdrifterne og disses tilbagevenden til deres oprindelige mål for den stærkeste trussel, der kan tænkes mod dets kultur." Antipatien kommer af, at man helst vil "stemple det

som æstetisk frastødende, moralsk forkasteligt eller farligt". Modstanden fastholdes af affektive kræfter, der er meget stærke. Nu var det også stærke sager at forelæse om i 1917. Men det fremgår, at afvisningen af sandheden i sig rummer sandheden. Jo mere de vil protestere, des tydeligere fremgår det, at de beherskes af emotioner og lidenskaber. Indsigten skal etableres dér, hvor modstanden dannes. Midlet er altså psykoanalysen.

Når han indledningsvis fraråder tilhørerne at høre flere forelæsninger af ham, er det formodentlig i bevidstheden om, at de ikke kan følge dét råd. Så stempler de sig selv. Og hvis de spørger, om der ikke findes nogen "objektiv legitimation for psykoanalysen", kan man jo prøve med lidt selvanalyse (som Freud selv af gode grunde måtte forlade sig på). Men der er grænser for, hvor langt man kommer ad denne vej. "Man kommer meget længere, når man lader sig analysere af en kyndig analytiker, oplever analysens virkninger på sig selv og herunder benytter lejligheden til at aflure ham metodens finere teknik." Men det kan han jo ikke gøre med et helt auditorium ad gangen. Advarslen om et sådant nærmere bekendtskab med psykoanalysen var således provisorisk og indledningsvist rettet mod dem, der trods opdragelsen nok var nysgerrige, men savnede mod til at trode de "onde ånder" i samfundet.

I denne første af de 28 forelæsninger er tilhørerne (og læserne) dermed fanget i en "double-bind", som Gregory Bateson ville sige. Hvis de gør det ene, medfører det ubehageligheder; hvis de gør det andet, medfører det også ubehageligheder, og de må gøre det ene eller det andet. Bateson har nogenlunde illustreret det sådan: En discipel står foran sin læremester, der siger: Hvis du bliver hér, slår jeg dig med min stok; hvis du går, så slår jeg dig med min stok. Men discipelen fandt en udvej: han tog stokken og brækkede den i stykker. For tilhørerne hos Freud er stokken usynlig, og der er måske flere af dem.

Som vi så, leverede Freud adskillige metaforer, der hos tilhørerne eller læserne skulle konstruere og strukturere dette nye videnskabelige område. Han benyttede også i stor udstrækning antropomorfismer, hvor drifterne er som små mytologiske væsener, der gennem deres virksomhed udformer den menneskelige karakter som en driftsskæbne. Men især den arkæologiske metafor bliver befolket; mest tydeligt i den strukturelle model af psyken,

hvor Jeg'et er klemt inde mellem tre strenge herrer: Det'et, Over-jeg'et og den omgivende realitet. Det'et søger umiddelbar tilfredsstillelse, men Jeg'et må tage hensyn til, hvad der kan lade sig gøre, og Over-jeg'et tordner løs med sine indbyggede normer og regler, der er arvet fra forældre og bedsteforældre. Intet under, at Jeg'et bliver neurotisk. Derfor gælder det om at erobre territorium: Hvor Det var, skal Jeg blive. Modsat en i hvert fald tidligere udbredt opfattelse var han absolut ingen tilhænger af drifternes frie spil. Målet var at få indsigt, så mennesket blev friere til at realisere sig selv i kærlighed og arbejde.

Hans psykoanalytiske teori rummer selv en teori om metaforer (og metonymier). Drifterne er energistrømme, der baner sig vej i det psykiske system, hvor det er muligt. Når de er tilstrækkeligt intense, giver de anledning til bevidste forestillinger, men det sker, at to forestillinger "besættes" samtidig. Denne "fortætning" viser sig ved, at en bevidst forestilling referer til en anden, der ikke nødvendigvis er lige så stærkt besat og dermed fremtrædende i bevidstheden.

Men, bortset fra hans egne metaforer har andre haft stor lyst til at sammenfatte psykoanalysen som helhed ved for eksempel at sammenligne dens menneskeopfattelse med en dampmaskine, hvor det syder og bobler forned, mens energien driver stænger og hjul, dvs. kroppen og dens lemmer.

Følelserne er som de lyde, der kommer fra fløjten, når lokomotivføreren slipper damp ud. Andre har kaldt den en hydraulisk model, idet energierne bevæger sig i forbundne kar og udøver deres tryk på de forskellige dele. Hans tidlige model af sprogets mekanismer er ligesom andre associationistiske opfattelser blevet kaldt en telefoncentral.

Bevidsthedens strøm

Vi har med skildringen af Freuds retoriske og billeddannende mesterskab bevæget os noget ud over, hvad Soyland tager op. Han betvivler nytten af at blive ved med at finde nye eksempler på videnskabens, in casu psykologiens anvendelse af metaforer. De fungerer som midler i en bestemt retorisk kontekst. Men der er et interessant sammenfald mellem den retoriske position og billeddannelsen. Når William James lidt før århundredeskiftet, altså nogenlunde samtidigt med Freud, udarbejdede sin

opfattelse af sjælelivet, havde han fat i noget helt andet. For ham var bevidstheden det væsentlige, og tankerne bevæger sig ikke som følge af mere eller mindre dunkle indre kræfter. Den er karakteriseret ved at være en strøm af tilstande, som kommer og går, eller felter, der passerer og vender tilbage.

Nu er den umiddelbare kendsgerning, som psykologien, videnskaben om psyken (the mind), må studere, også den mest generelle kendsgerning. Det er den kendsgerning, at i hver af os, når vi er vågne (og ofte når vi sover), er der altid en eller anden slags bevidsthed på spil. Der er en strøm, en succession af tilstande, eller bølger, eller felter (eller hvadsomhelst De foretrækker at kalde dem) af følelser, af ønsker, af overvejelser osv., som konstant passerer og kommer igen, og det konstituerer vort indre liv. Eksistensen af denne strøm er det primære faktum, naturen og oprindelsen til dens form det essentielle problem for vor videnskab.¹²

Det tilsvarende citat er mere spredt og knap så markant i James' hovedværk fra 1890 inden for psykologien (som han senere forlod): "The principles of psychology (the famous course complete and unabridged; authorized edition in two volumes)", som blev genudgivet i 1918 og senere. Her starter han mere lige på med at markere sin position i forhold til den spiritualistiske psykologi og associationismen. Han viser, at de hurtigt bliver absurde; de forklarer ingen ting, når man studerer fænomener som hukommelse og perception. Hvad hjælper det at appellere til sjælen og for at få en forklaring i stand så være nødt til at forsyne den med de evner, der skulle forklare? De associationistiske skoler i Tyskland og England konstruerede en psykologi uden sjæl. Men de står ligesom spiritualisterne over for en vanskelighed:

Når, for eksempel, jeg genkalder min dimissionsdag og drager alle dens hændelser og emotioner op fra dødens udaterede nat, kan ingen mekanisk årsag forklare denne proces, ej heller kan nogen analyse reducere den til lavere udtryk eller få dens natur til se ud som andet end et ultimativt *datum*, som vi, hvadenten vi

¹² Oversat via Soyland fra "Talks to teachers on psychology: And to students on some of life's ideals." Longmans, Green & Co., 1899.

gør oprør eller ej over dets mystiskhed, simpelthen må tage for givet, hvis vi overhovedet skal psykologisere. Associationisten må derimod repræsentere de aktuelle ideer som stimulende sammen og arrangerende sig selv, dog, insisterer spiritualisten, må han til sidst vedgå, at *noget*, være det hjernen, være det 'ideer', være det 'associationer', *kender* fortid som forbi og fylder den ud med denne eller hin begivenhed. Og når spiritualisten kalder hukommelse en 'irreducibel evne', siger han ikke mere, end denne tilståelse hos associationisten allerede tillader. - Og denne tilståelse er lang fra at være en tilfredsstillende simplificering af konkrete fakta.¹³

Ergo må vi for overhovedet at kunne etablere en rimelig psykologi begynde og ende med bevidstheden. Strømmen er en kontinuert skiften uden mellemrum eller pauser. Der er ikke anderledes brud eller afbrydelser i den, end der er i en bambusstok med dens dele, som er vokset ud i forlængelse af hinanden. Modsat Freud skaber han ikke nogen mistro eller foruroligelse hos tilhørerne eller læserne. Han må i kraft af sin psykologi henvise til noget, alle umiddelbart kender fra sig selv. Når James indruller dem, er det med henvisning til videnskaben og det selvfølgelig:

Psykologi er Videnskaben om Mentalt Liv, både dets fænomener og deres betingelser. Fænomenerne er sådanne ting, som vi kalder følelser, ønsker, kognitioner, ræsonnementer, beslutninger og lignende; og, overfladisk betragtet, er deres forskellighed og kompleksitet sådan, at den efterlader et kaotisk indtryk hos iagttageren.¹⁴

Når han skriver: "og lignende", er det en besked om at hengive sig til lidt introspektion. Løftet ligger i bemærkningen om det kaotiske indtryk, der umiddelbart melder sig. Vi kender det hele, og videnskabens opgave er netop at ordne og systematisere, så vi kan få overblik. Soyland læser det således, at denne indledende bestemmelse af psykologien som videnskab, slet og ret, er en retorik, der tillader en kontrast til det uvidenskabelige, som er det uforståede og uordentlige. Hvis der er tale om en "fare-

retorik", er det løftet om at frelse læseren fra det uvidenskabelige kaos. Hans position er klart markeret i forhold til det skolastiske og det ortodokse eller det forsimplede, som værende det mest naturlige og uomgængelige udgangspunkt. Derpå vender vi os mod "nogle få fakta". Og det er ganske imponerende, hvad han får med. Han starter med jernfilspåner i et magnetfelt, går videre til reflekser hos frøer og leverer adskillige diagrammatiske tegninger af hjernestrukturer.

Men strømmen går videre og videre over hjerneaktivitet, vaner, automat-teorier, sjælestof-teorier (mind-stuff theories), metoder og fælder i psykologien, relationen af psyken til andre ting, tankestrømmen (som er central), bevidstheden om selv, opmærksomhed, begrebsdannelse, diskrimination og sammenligning, association, perception af tid, hukommelse sansefornemmelser, forestillingsvirksomhed, perception af ting, af rum, af realiteten, ræsonneren, produktion af bevægelse, instinkter, emotioner, viljen, hypnotisme - og slutter med erfaring og nogle almene principper. Alt kan dukke op, men bevidstheden har ligesom bogen en forfatter, et selv, der vælger og skifter spor.

Vi forandres hele tiden; det ser vi via vore forskellige præferencer. Hvad der på ét tidspunkt var selve virkeligheden, er på et senere tidspunkt blegnet, og vi værdsætter nye ting. Med tiden ser vi det hele i et nyt lys. Erfaringen omformer os hele tiden, så vi er selv som en strøm af stadier og erindringer, der ruller gennem bevidstheden. James anskueliggør denne ustandselige bølgebevægelse gennem diagrammer og appeller til vore egne oplevelser.

Alligevel er det påfaldende, at han vier så mange sider til neurologiske og andre fysikalske emner. Han er tilsyneladende enig med Freud i, at det eneste, der på forhånd er givet, er hjernen og bevidstheden. Sidstnævnte er der ikke meget at sige om, og om hjernen véd vi en del, konkluderede Freud i sit sidste (ufuldendte) værk. Han var "naturligvis" interesseret i mellemrummet, eller rettere i at skabe en forståelse for det ikke-bevidste og det ikke-neurologiske. Men hér er James meget mere på linie med den akademiske psykologi, selvom han går langt videre end den eksperimentelle psykologis fader, Wilhelm Wundt i Leipzig. Andre skoler var begyndt på at udforske tankeprocesser uden forestillingsbilleder og uden direkte ydre anledning. Den såkaldte Würzburg-skole, som studerede tan-

¹³ Fra "The scope of psychology" i "Principles of psychology", side 2.

¹⁴ *ibid.*, side 1.

keprocesser, kan udmærket have været en forudsætning for James pragmatiske fundering af psykologien. Han citerer i hvert fald flittigt alle tænkelige europæiske kilder.

Meget vigtigt for alle, der vil grundlægge en psykologi eller anden videnskab, er løftet om at være ved en begyndelse, der har fremtiden for sig. For James har psykologien præsteret i det mindste nogle klare områder, men dens indsigter er ikke tilstrækkeligt betydningsfulde (endnu). Den lover yderligere indsigt, når forskningen skrider fremad. Den tilsyneladende ufuldendthed befinder sig inden for et felt, et "scope of psychology", som vi kan få styr på. Undervejs loves der udfrielse af den kaotiske verden, der giver sig for den overfladiske eller naive betragtning. Soyland læser teksten sådan, at den anvendte retorik implicerer, at en fuldstændig redegørelse for alt det særegne vil være vanskelig at opnå, men det retoriske system kræver og vil retfærdiggøre videre opmærksomhed.

I tråd med det psykologiske indhold har forskningen en stadig fremadskridende karakter, hvor nye områder tages op og blander sig med de gamle. Vi bør følge med. Men skønt James stadig citeres for sine tanker om "the stream of consciousness" (han var obligatorisk læsning for denne artikels forfatter, som studerende ved Psykologisk Laboratorium i 60'erne), har ingen videre teoridannelse taget udgangspunkt i hans værker. Måske fordi han blev kortsluttet af den gryende behaviorisme, som blev det helt enerådende paradigme i amerikansk psykologi helt op til 50'erne. Den negerede simpelthen James' bevidsthedspsykologi. I Danmark nåede behaviorismen aldrig at etablere sig, for den mødte stædigen kritik fra en tradition, der udgik fra den kontinentale eksperimentelpsykologi og en stadig mere dominerende fænomenologi, indtil marxismen tog over (1968) og forkastede alle disse idealistiske eller empiristiske psykologier.

En anden forklaring kan være, at grundmetaforen trods alt var for lukket. Der var for stort et spring til neuroanatomi og -fysiologi, som han selv gjorde en del ud af. På bevidsthedsområdet havde han afskåret sig fra rødderne (ortodoksien) og modtageligheden for nye metaforer. Han ville være hjælpeløs over for tanker som, at hjernen er en computer, eller at adfærden har en form og kan formes (behaviorismens "shaping" af adfærd). "Den James'ske psyke var måske hverken praktisk eller subversiv nok til, at tilkendegivelsen af løfter i rela-

tion til strøm-metaforen kunne blive særlig indflydelsesrige."¹⁵ Han indrullerer tilhøreren eller læseren med sine introspektive redegørelser, men sidstnævnte er snarere vadesten i strømmen, der ikke formes af en helt samlende metafor.

Freud havde fat i noget dybere, hvor retorik og de grundlæggende metaforer støtter hinanden. Hans løfter gælder indsigt i ellers uforståelige fænomener som drømme, neuroser og fortællelser eller fejlhandlinger. Også Freud må fortælle sine læsere eller tilhørere, at der ligger meget arbejde forude. Han har heller ikke villet gøre dem til eksperter, men ekspertisen findes altså. Efter indrulleringen loves de indsigt i motiverne og i det hele taget bevæggrundene bag deres tanker og handlinger. Og hans psykoanalyse er trods mange rivaliserende skoler og generationsopgør også i Danmark anerkendt som et psykologisk område, der hører til på et universitet. Men ikke alle psykologer vil være enige; enten fordi de ikke anser psykoanalysen for at være andet end mytologi (måske retorik i betydningen "snak"), eller fordi den blot fremstår som et diskursanalytisk middel med henblik på et muligt subjekt bag en tekst, altså noget for litterater. Sidstnævnte har da også leveret eller deltaget i de mest dybtgående analyser af den psykoanalytiske (meta)teori.

Retorikkens løfter

I et tilbageblik kan vi konstatere, at retorikken kom til psykologien som løftet om en berigelse af væsentlige begreber som holdning og personlighed. Mennesket blev sat på plads i en argumentativ sammenhæng.

Som Soyland gjorde opmærksom på, er netop løfterne en væsentlig del af nye tiltag. Billig havde svært ved at fastholde løftet om indsigt ved hjælp af de gamle sofister. Han berømmer dem, men viser ikke, hvordan retorisk visdom kunne indfri løftet. I stedet giver han sig til at studere diskurser, hvor han hurtigt bliver overhalet af socialkonstruktivisterne. De driver analysen ud i ekstremer, hvor selv dette at sætte et personnavn på "stemmen" bliver irrelevant. Selvom Shotter kalder sine reduktioner for indkredsning af det retoriske (retorisk-responsive), må man formode at han ikke dermed kan optages i de mere veletablerede retorikers

¹⁵ Soyland, s. 150.

kreds - hvis en sådan findes.

Men det er uomtvisteligt, at retoriske studier af lanceringen af psykologiske teorier er et lærerigt bidrag til forståelsen af, hvad psykologi er for noget. Til beroligelse kan man notere sig, at Soyland ikke hævder, at han har taget stilling for eller imod nogen teori. Som retoriker er han ikke gået ind i den faglige debat på en måde, så han kan bidrage til den faglige udvikling eller ændre den. Han kender i princippet ikke til nogen sandheder eller mangel på sådanne i de enkelte fagvidenskaber. Lidt agnostisk, måske. Hvad lover han? Vi er trætte af flere eksempler på store og små metaforer. Men der er stadig flere og flere teorier og deres retoriske kontekst at tage fat på. Grundmetaforen i denne form for retoriske analyser er: strømmen.

Referencer

- Billig, Michael. (1991). *Ideology and opinions. Studies in rhetorical psychology*. London: Sage.
- Freud, Sigmund. (1958. Orig. 1917). *Forelæsninger til indføring i psykoanalysen*. København: Hans Reitzel.
- Gergen, Kenneth. (1995. Orig. 1972). *The healthy, happy human being wears many masks*. I: Walter Truett Anderson (ed.): "The truth about the truth. De-confusing and re-constructing the postmodern world." New York: Putnam.
- James, William. (1918. Orig. 1890). *The principles of psychology*. (In two volumes). New York: Dover publications.
- Lemke, Jay L. (1995). *Textual politics: Discourse an social dynamics*. London: Taylor & Francis.
- Shotter, John. (1993). *Vygotsky: The social negotiation of semiotic mediation*. *New ideas in psychology*, Vol. 11(1), 61-75.
- Shotter, John. (1993). *Bakhtin and Vygotsky: Internalization as a boundary phenomenon*. *New ideas in psychology*, Vol. 11(3), 379-390.
- Soyland, A. J. (1994). *Psychology as metaphor*. London: Sage.

Announce indsættes

(dette fjernes...(!))